

T. Bogdanowicz, A. Dzikowski

Rekonstrukcja ubiorów członków zakonu krzyżackiego w pracy edukacyjnej w Muzeum Zamkowym w Malborku.

Wstęp.

Dział Edukacji Muzeum Zamkowego w Malborku wykorzystuje w swojej działalności różnorodne metody, formy i środki pracy edukacyjnej. Jedną z propozycji w tym zakresie jest odtwarzanie postaci członka zakonu krzyżackiego podczas lekcji muzealnych poświęconych dziejom i różnorodnym aspektom działalności zakonu w Prusach, a szczególnie w zamku Malbork (Marienburg). Zastosowanie tej metody pracy w połączeniu z wykorzystaniem szeregu rekwizytów, replik i modeli daje dobre efekty, co potwierdza popularność tych zajęć wśród odbiorców bezpośrednich oraz duże zainteresowanie materiałem filmowym, realizowanym przez Dział i publikowanym w mediach społecznościowych. Popularność i wzrastający poziom rekonstrukcji historycznej stawiają pod tym względem szczególnie wysokie wymagania i sprawiają, że pracownicy Działu cały czas starają się podnosić jakość swojej oferty. Zachowują przy tym pełną świadomość, że rekonstrukcja nie jest celem samym w sobie, lecz środkiem do jego osiągnięcia. Jednak poza edukatorami muzealnymi, zadania edukacyjne wykonują także (bezpośrednio, bądź pośrednio) przewodnicy, obsługujący trasy specjalne (szkolne i rodzinne), a także osoby świadczące inne usługi na terenie Muzeum. Do tych grup kierowane jest między innymi niniejsze opracowanie. Jego zadaniem jest pogłębienie ich integracji wokół celu, jakim jest wysoki poziom oraz spójny charakter świadczenia usług edukacyjnych w Muzeum Zamkowym w Malborku.

1. Stereotyp wizerunku Krzyżaka.

Odpowiedź na pytanie jak wyglądał Krzyżak w średniowieczu wydaje się banalnie prosta. Każdy niemal wie, że Krzyżak to mężczyzna z brodą, często także dłuższymi włosami, w białym stroju - tunice (nałożonym na „krzyżacką” zbroję) z szerokim, czarnym krzyżem na piersi. Strój sięga powyżej kolan, ukazując ujęte w obciste, czarne rajtuzy, zgrabne nogi rycerza. Posiada bardzo długi i ciężki „krzyżacki” miecz, z którym prawie nigdy się nie rozstaje. Z ramion Krzyżaka spływa biały płaszcz ozdobiony równie wielkim jak na tunice, czarnym krzyżem. Najlepiej, gdy płaszcz spięty jest łańcuszkiem, ujętym na końcach przez dwie, znacznych rozmiarów, „krzyżackie” brosze. (il.1) Jeżeli ów wzorcowy osobnik posiada hełm, musi to być tzw. psi kaptur z pękiem pawich piór. Ewentualnie posiadana przez Krzyżaka tarcza w kolorze białym również zaopatrzona jest w wydatnych rozmiarów czarny krzyż połyskując metalicznie wzmocnionymi blachą krawędziami. Szczególnie pożądaną cechą prawdziwego Krzyżaka jest prawdziwie „krzyżacki” wyraz twarzy, zdobnej w charakterystyczne zmarszczki mimiczne lub szramę biegnącą po policzku, zdradzające jego trudny charakter i niecie zamyary.

Il.1.
Krzyżacy, reż. A. Ford,
1960

Podsumowując ten krótki wywód rzec by można, że Krzyżak jaki jest (i być powinien) każdy wie i ... widzi. Okazuje się bowiem, że spotkać „prawdziwego” Krzyżaka wcale nie jest tak trudno. Co najmniej kilkadziesiąt miejscowości położonych na terenie północnej i północno-wschodniej Polski, a także Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej, Litwy, Łotwy i Estonii zaopatrzonych zostało w krzyżackie zamki, kościoły, mury obronne i inne obiekty, na których – bez względu na stan ich zachowania – krzątają się „prawdziwi” Krzyżacy. Szczególnie intensywny wysyp owych osobników ma miejsce od maja do października czyli w tzw. sezonie turystycznym. Czy zatem dziwić może, że turysta przybywający do samej legendarnej stolicy zakonu – Malborka – gorąco pragnie spotkać najprawdziwszego Krzyżaka? Takie oczekiwanie nie może budzić zdziwienia, szczególnie wobec faktu, że zdecydowana większość odwiedzających Muzeum Zamkowe w Malborku turystów kojarzy to miejsce z historią zakonu krzyżackiego. Taka jest rzeczywistość, a na nią obrażać się nie można. Określoną rzeczywistością jest również fakt, że większość osób oczekujących spotkania z najprawdziwszym Krzyżakiem wie dokładnie jak powinien on wyglądać. Skąd ta wiedza? Jej źródłem jest wiele – choćby wspomniane wcześniej spotkania z Krzyżakami w innych miejscach – jednak najważniejszym, mającym prawdopodobnie najsilniejszy wpływ na ukształtowanie stereotypowego wizerunku Krzyżaka jest kino i telewizja. Wśród dzieł najsilniej oddziałujących na ukształtowanie wizerunku Krzyżaka w świadomości zbiorowej na pierwsze miejsca wysuwają się zdecydowanie filmy „Aleksander Newski” Sergiusza Eisensteina i Dymitra Wasiliewa z 1938 roku (Il.2) i „Krzyżacy”

Il.2.
Aleksander Newski, reż. S. Eisenstein,
D. Wasiliew, 1938

Aleksandra Forda z roku 1961. Pozostałe produkcje traktujące o działalności zakonu krzyżackiego, powstające w późniejszych latach (także obecnie np. „Korona królów” lub produkcje paradokumentalne BBC czy Discovery) powielają już wyłącznie utrwalone wcześniej schematy (Il.3).

Il.3.
Ubiór rycerza zakonnego podczas bitwy grunwaldzkiej, *Medieval Warlords*,
T. Newark, A. McBride, 1987

Definiują zatem Krzyżaka, jako chrześcijańskiego rycerza, którego głównym atrybutem jest biały ubiór oznaczony wielkim czarnym krzyżem. Tym samym każda postać – bez względu na status społeczny czy płeć – odziana w ten lub podobny sposób staje się Krzyżakiem.

2. Postulat zmian.

Mając na uwadze konieczność ciągłego podnoszenia jakości oferty Muzeum Zamkowego w Malborku, pracownicy Działu Edukacji Muzeum wysunęli postulat weryfikacji wizerunku osób prowadzących zajęcia edukacyjne w zakresie poprawności ubiorów rekonstruktorskich, używanych w trakcie zajęć i warsztatów. W ostatnim okresie stroje rekonstruktorskie pracowników Działu Edukacji stały się – między innymi za sprawą licznych publikacji w mediach wizualnych – elementem ich identyfikacji związanej z miejscem i charakterem wykonywanej pracy, stając się w obszarze edukacji swoistą wizytówką instytucji o znacznym zasięgu (Il.4).

Il.4.
*Bracia zakonu krzyżackiego, Dział Edukacji
MZM, 2020, fot. M. Kozik*

Powinny zatem spełniać jak najwyższe wymogi, dotyczące ich zgodności z wzorami historycznymi, uchwytnymi w najnowszych opracowaniach źródeł. Biorąc pod uwagę dostępne opracowania z ostatnich lat, chcielibyśmy w pierwszej kolejności zwrócić szczególną uwagę na kreowane wizerunki dwóch kategorii członków zakonu krzyżackiego – braci rycerzy i braci duchownych. Zdaniem autorów opracowania konieczne jest wprowadzenie zmian, które mogą w znaczny sposób naruszać stereotypowe wyobrażenia wizerunku Krzyżaka.

Il.5.
*Marienburg Knights - Malborscy Krzyżacy,
2021, fot. A. Dzikowski*

Wiąże się to z koniecznością należytego uzasadnienia tych zmian materiałem historycznym. Wierzmy, że status Muzeum Zamkowego w Malborku daje szansę na znaczący postęp w tej sprawie, właśnie za pośrednictwem Działu Edukacji oraz pozostałych osób, świadczących usługi edukacyjne i przewodnickie na rzecz Muzeum. Postulat weryfikacji wspomnianego wizerunku dotyczyć powinien – zdaniem pracowników Działu – nie tylko obsady etatowej Muzeum (głównie Działu Edukacji), ale także przewodników i osób współpracujących z Muzeum, którzy w sposób bezpośredni utożsamiani są przez gości Muzeum z wizerunkiem tej instytucji (Il.5).

Dotychczas stosowana praktyka w zakresie używania stroju rekonstruktorskiego w pracy z odbiorcami oferty Muzeum sprowadzała się najczęściej do występowania w bardzo umownie traktowanym ubiorze Krzyżaka lub w bliżej nieokreślonym ramami historycznymi przebraniu, stylizowanym na tak zwany strój dawny. Szczególny kłopot w tej materii sprawiają ubiory damskie, trudne do osadzenia w kontekście miejsca jakim jest zamek w Malborku, pozostający w okresie krzyżackim także domem zakonnym, o czym zdają się zapominać twórcy dzieł filmowych. Ubiory rekonstruktorskie wielu przewodników pracujących w malborskim Muzeum Zamkowym dalece odbiegają od postulowanych standardów. Są to kreacje oparte prawie wyłącznie na materiałach ilustracyjnych, pochodzących z opracowań z lat 70-tych i 80-tych XX wieku oraz na tradycji filmowej, ukształtowanej głównie przez wspomniane obrazy takie jak „Aleksander Newski” z roku 1938 i „Krzyżacy” z roku 1961. Nie tylko nie uwzględniają hierarchii członków zakonu podkreślanej właśnie ubiorem, ale także aspektu historycznego, wynikającego ze 178 lat obecności zakonu na terenie Malborka. Co gorsza obserwuje się także praktykę „przebierania się” w strój brata rycerza przez kobiety, co wydaje się kuriozalnym przykładem niezrozumienia istoty stosowania ubioru rekonstruktorskiego w działaniach edukacyjnych. Takie praktyki stoją w głębokiej sprzeczności z zasadami stosowanymi równocześnie przez pracowników Działu Edukacji i podważają wartość merytoryczną prowadzonych zajęć.

Wbrew pozorom proces zmiany wspomnianego wizerunku przebiega z różną intensywnością i w różnych kierunkach od dłuższego czasu. Często jednak kierunek zmiany obierany był intuicyjnie, nie powodując poprawy jakości przy jednoczesnym zaangażowaniu znacznego nakładu czasu i środków. Jednym z przykładów zmian wprowadzanych przed laty jest poprawa jakości tkanin, z których wykonane zostały przed kilkunastu laty ubiory „krzyżackie” dla pracowników i przewodników - płaszcze i tuniki. Jednak zmiana ta, poza np. zastosowaniem tkanin wełnianych w miejsce wcześniejszych płócien i tkanin syntetycznych, nie uwzględniała wielu innych aspektów (płci, hierarchii, okresu, kroju), pozostając nadal pod przemożnym wpływem wspomnianego stereotypu.

Drugim przykładem, bardziej ukierunkowanej i popartej analizą materiału źródłowego zmiany wizerunku braci zakonu niemieckiego była prezentacja rekonstrukcji reprezentacyjnych ubiorów

Il.6.
*Ubiory dostojników zakonnych,
M. Molenda, Malbork, 2007,
fot. B. L. Okońscy*

dostojników zakonu krzyżackiego oraz przedstawicieli polskiego dworu królewskiego, towarzysząca wystawie „Imagines Potestatis” w Muzeum Zamkowym w Malborku. Zaprezentowana wówczas kolekcja wzbudziła spore zainteresowanie, ale również wiele kontrowersji (Il.6). Z punktu widzenia wcześniejszych uwag związanych z utrwalonym stereotypem wyglądu „Krzyżaka” nic w tym dziwnego. Wystawa daleko wykraczała poza ustalony kanon zarówno w zakresie zastosowanych tkanin, barw jak i krojów rekonstruowanych ubiorów. Miała ona znaczny wpływ na zmianę wizerunku dostojników zakonnych wśród rozwijającego się równoległe ruchu rekonstruktorskiego. Jednak zauważyć należy, że zaprezentowana interpretacja dotyczyła tylko bardzo wąskiego kręgu członków zakonu, jak również odnosiła się do konkretnego okresu historycznego – I dekady XV wieku – kiedy to w kręgach dostojników i urzędników zakonu rysował się kryzys polegający na stopniowym odchodzeniu od nakazów Reguły w zakresie ubioru i wyposażenia osobistego. Po drugie kolekcja w marginalny sposób dotykała problemu ubiorów duchowieństwa krzyżackiego i nie uwzględniała aspektu życia codziennego we wspólnocie zakonnej. Zatem pod pewnymi względami pozostała pod wpływem stereotypu Krzyżaka-rycerza wchodząc również w obszar Krzyżaka-dworzanina i Krzyżaka-władcy. Pomimo zarysowanego silnie przełomu prezentacja ta zawiodła wielu rekonstruktorów w kolejną pułapkę, polegającą na przeświadczeniu o powszechnym bogactwie i przepychu oraz zeświecczeniu ubioru braci zakonnych. Marginalizacja grupy duchownych spowodowała również błędną interpretację wizerunku krzyżackiego kapelana, co w sferze edukacji i wystawiennictwa skutkuje negatywnie do dziś (m.in. wizerunek brata zakonnego na wystawie „Prusowie”) (il.7).

Il.7.
*Wizerunek brata zakonnego na wystawie „Prusowie”,
obecnie zamek w Sztumie, 2021, fot. A. Supron*

3. Kategorie członków Zakonu Niemieckiego ujęte w opracowaniu.

Temat wizerunku członków oraz pozostałych grup osób działających w szeroko pojętych ramach zakonu krzyżackiego zawiera wiele szczegółowych aspektów obejmujących zarówno kwestie okresu działalności, hierarchii wewnątrz korporacji, zakresu pełnionych obowiązków, formuły związania z zakonem i innych. Dlatego chcąc uniknąć wielu błędów wynikających z uproszczeń i uogólnień – w dużej mierze leżących u podstaw stereotypu Krzyżaka – niniejsze opracowanie obejmuje analizę ubiorów dwóch grup członków zakonu: braci świeckich – rycerzy (il.8) i braci duchownych – księży (il.9). Przy czym postulat zmian – chociaż dotyczy obydwu tych kategorii – szczególnie silnie obejmuje tę drugą, pomijaną do tej pory, kategorię brata duchownego. Zakres tematyczny działań

*Il.8.
Ubiór świeckiego brata krzyżackiego, Dział Edukacji MZM, 2021, fot. T. Bogdanowicz*

*Il.9.
Ubiór duchownego brata krzyżackiego, Dział Edukacji MZM, 2021, fot. A. Dzikowski*

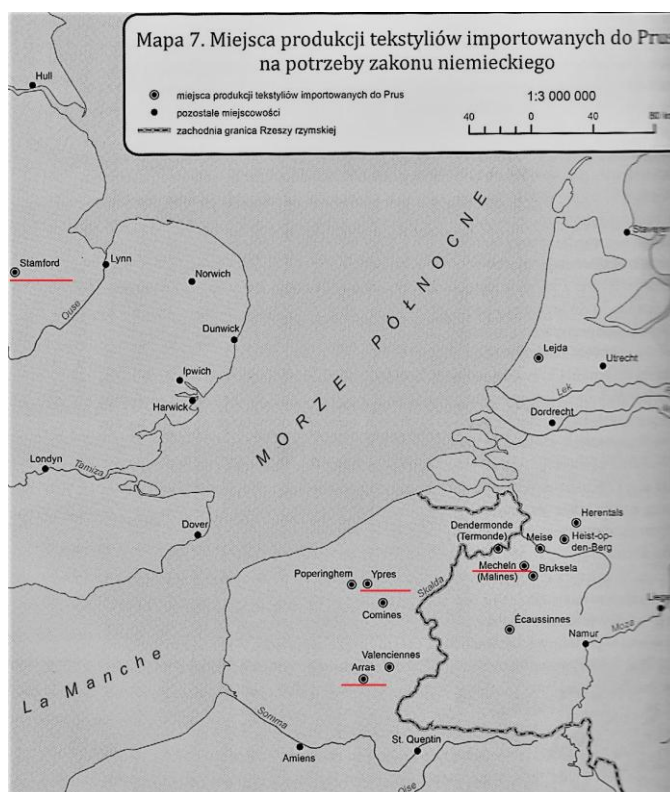
edukacyjnych na zamku w Malborku obejmuje najczęściej różnorakie aspekty życia codziennego jego mieszkańców. W wypadku niniejszego opracowania, odnoszącego się do okresu władztwa krzyżackiego, głównymi bohaterami organizowanych wydarzeń edukacyjnych będą zatem członkowie zakonu w różnorodnych sytuacjach życia codziennego, toczącego się w obrębie domu zakonnego i wypełnionego w znacznej mierze powinnościami religijnymi i gospodarczymi. Organizacja życia codziennego członków konwentu – braci zakonnych świeckich i duchownych podporządkowana była w znacznej mierze modlitwie – liturgii godzin kanonicznych. Zatem bracia duchowni, choć mniej liczni od braci świeckich, odgrywali niebagatelną rolę w życiu całego konwentu. Tym bardziej, że zarówno powinności religijne, jak i skład konwentu ustalone były zapisami Reguły. Dotychczasowy stereotyp Krzyżaka z mieczem całkowicie pomija szczegóły życia codziennego, nie uwzględnia aspektów życia monastycznego oraz postaci krzyżackiego duchownego. Przedstawia członka zakonu wyłącznie jako rycerza i to w dodatku w sytuacji nieprzerwanie trwającej wojny.

4. Tkaniny.

W związku z panującą obecnie praktyką i modą, temat tkanin używanych do wykonania ubiorów rekonstruktorskich wzbudza silne kontrowersje w środowiskach nie związanych z odtwórstwem

historycznym. Obecna praktyka życia codziennego, w którym podstawowymi materiałami do sporządzenia tkanin odzieżowych są włókna syntetyczne bądź bawełna, skłania ku wnioskom (skądinąd niestusznym) o niskim komforcie użytkowania ubiorów wykonanych z tkanin naturalnych – wełny i lnu. Jednak w przypadku tworzenia rekonstrukcji ubiorów omawianych grup członków zakonu krzyżackiego przyjąć należy niepodważalną zasadę stosowania wyłącznie tkanin pochodzenia naturalnego, dostępnych i wskazywanych członkom zakonu w odtwarzanym okresie (w tym przypadku w pierwszej połowie XIV wieku). Ta zasada zapewni użytkownikom uzyskanie najbardziej zbliżonego do oryginału wyglądu ubioru pod względem faktury jak i barwy odzieży. Wpływie to zdecydowanie na wiarygodność całej sylwetki odtwarzanej postaci, a także na komfort wykonywanej pracy.

Płaszcz konwentualne zarówno dla braci rycerzy, jak i braci duchownych wytwarzane były z sukna wełnianego. Białe płaszcze braci rycerzy wykonywane były do połowy XV wieku niezmiennie z sukna stamfordzkiego (angielskie sukno ze Stamford). Było to sukno o gorszej jakości włókna i splotu oraz o niższej jakości bieli od sukna używanego przez templariuszy. Dobór sukna (i tylko sukna) na płaszcz jest zatem bardzo istotny z punktu widzenia historii sporu Krzyżaków i templariuszy w tej kwestii oraz szeregu nakazów i przywilejów wydawanych przez zwierzchników kościelnych głównie w XIII wieku. Podobnie jak płaszcze konwentualne, z sukna wełnianego sporządzane były także suknie konwentualne (zwane niekiedy tunikami) oraz elementy ubioru wyjściowego – używanego poza konwentem lub domem zakonnym. Dla braci rycerzy tkaniny sprowadzano z Anglii i krajów niderlandzkich. Białe alby używane przez duchownych wykonywane były z sukna niższej jakości niż sukno stamfordzkie, zwanego harrasem (z miejscowości Arras), zaś płaszcze wyjściowe oraz kaptury szyte były głównie z sukna mecheleńskiego (z niderlandzkiego Mechelen). Z uwagi na ostry klimat panujący w Prusach, płaszcze konwentualne mogły być podszywane – w zależności od pory roku – płótnem lnianym bądź futrem pozyskiwanym z owczej lub koziej skóry. Bielizna oraz pościel i ręczniki wykonywane były z płótna lnianego (także lnu czesanego), gdyż używanie płótna bawełnianego wśród prostych braci rycerzy i duchownych nie było w tej części Europy praktykowane (il.10).

Il.10. Miejsca produkcji tekstyliów sprowadzanych do Prus, K. Kwiatkowski, 2016

5. Barwy.

Barwa ubioru wierzchniego członka zakonu krzyżackiego pozornie zdaje się nie budzić wątpliwości. Zgodnie z opisanym wyżej stereotypem niepodzielnie panują biel i czerń. Jednak już prezentacja ubiorów dostojników państwa zakonnego autorstwa dr Marii Molendy z roku 2007, towarzysząca wystawie „Imagines Potestatis” burzy ten stereotyp. Wśród sylwetek urzędników zakonnych prezentowane ubiory wielkiego mistrza, kompana wielkiego mistrza, wielkiego szpitalnika oraz komtura toruńskiego uderzają jaskrawością podszycia płaszczy, rękawów oraz nakryć głowy. Mamy w tym wypadku do czynienia z jaskrawą czerwienią oraz intensywną żółcią (il.11).

Il.11.
*Ubiory dostojników zakonnych, M. Molenda,
Malbork, 2007, fot. B. L. Okońscy*

Tak intensywne akcenty barwne tłumaczyć można postępującym zeświecczeniem zwyczajów w bezpośrednim otoczeniu wielkiego mistrza, jako głowy państwa oraz chęcią podkreślenia ekskluzywności reprezentowanych urzędów, będącą przejawem kryzysu zasad życia monastycznego zakonu. Jednak poza wymienionymi przykładami także w ubiorach pozostałych reprezentantów korporacji nie dominuje biel, obecna prawie wyłącznie w płaszczach konwentualnych, natomiast pojawiają się odcienie brązów i szarości oraz czerń. Chociaż prezentowana kolekcja była wynikiem wczesnego etapu badań nad ubiorem członków zakonu krzyżackiego, obejmujących bardzo wąską, elitarną grupę jego przedstawicieli w okresie pierwszej dekady XV wieku, nakreślone zostały w niej pewne słuszne kierunki interpretacji źródeł, znajdujące swoją kontynuację w późniejszych opracowaniach.

Do pełniejszego, zgodnego ze stanem badań opisu ubiorów członków zakonu krzyżackiego, konieczne jest wprowadzenie pojęcia barwy duchownej. Zgodnie z tradycją wywodzącą się z palestyńskiego okresu formowania się zakonów rycerskich – templariuszy i joannitów – członków owych zakonów obowiązywała zasada ubóstwa, realizowana również w zakresie rezygnacji z bogactwa ubioru. Dlatego też wśród członków owych korporacji - także Krzyżaków – funkcjonowało pojęcie barwy

duchowej, obejmujące prawdopodobnie takie barwy jak szarą, niebieską, jasnobrązową i ciemnozieloną, a także czarną (il.12).

*Il.12.
Barwa habitu rycerza zakonnego, Signum crucis,
Ukrzyżowanie, Palermo, 1472*

Barwy te uznawano za odpowiednio skromne, co umożliwiało ich stosowanie w ubiorach braci zakonnych. Z uwagi na duże koszty barwienia sukna na czarno, barwa ta nie była tak popularna wśród braci zakonu krzyżackiego, jak się powszechnie uważa. Spotykamy ją częściej w ubiorach dostojników zakonnych i to dopiero w XV i na początku XVI wieku. W związku z tym, wbrew powszechnemu przekonaniu, zarówno w życiu codziennym w konwencie, jak i poza nim w ubiorach członków zakonu krzyżackiego nie dominowała biel i czerń. Jakie więc miejsce zarezerwowane było dla tych barw?

*Il.13.
Barwa habitu rycerza zakonnego, Signum crucis, Madonna
szafkowa z Paryża, ok. 1400*

Zarówno w grupie braci rycerzy, jak i braci duchownych możemy mówić o występowaniu białych ubiorów, jednak tylko w odniesieniu do niektórych ich elementów i z zastrzeżeniem wcześniej wspomnianych, niższej jakości odmian bieli, wynikających z rodzajów zastosowanych tkanin. Zatem w przypadku braci rycerzy biały pozostawał jedynie płaszcz konwentualny (il.13), a w przypadku braci duchownych suknia konwentualna zwana kamisą lub albą. Przy czym pomimo przywileju papieskiego z 1244 roku, zezwalającego na użycie białego sukna do wykonania sukni konwentualnej duchownych, zwyczaj ten nie przyjęł się powszechnie i nie był stosowany przez większość braci (il.14). Odrębną kwestią jest stosowanie sukni bojowej, okrywającej zbroję. Miała ona charakter identyfikacyjny i opatrywana była znakiem czarnego krzyża. Początkowo przybierała ona postać długiego surcotu bez rękawów, by z biegiem czasu ulec stopniowemu skracaniu, pod wpływem mody świeckiej. Być może ten właśnie rodzaj szaty wpłynął na ukształtowanie się powszechnego stereotypu wyglądu Krzyżaka. Elementy ubioru, takie jak bielizna i nogawice, wykonywane z płótna lnianego nie były bielone ani farbowane i zachowywały naturalną barwę piaskowo-szarą.

Il.14.
Barwa habitów rycerza i księdza zakonnego, Signum crucis, H. von Hesler, III tercja XIV w.

6. Signum crucis.

Zgodnie z Regułą, członkowie zakonu krzyżackiego opatrywali swoje ubiory znakiem krzyża. W tym przypadku był to krzyż koloru czarnego – w odróżnieniu od krzyża czerwonego, stosowanego przez templariuszy i krzyżowców palestyńskich. Zarówno kolor płaszcza, jak i krzyża był przedmiotem sporu pomiędzy obydwojema zakonami, jednak spór ten został rozstrzygnięty poprzez nakazy i przywileje papieskie dotyczące jakości tkaniny, z której wykonywane były płaszcze, jak i koloru krzyża naszywanego na płaszcz oraz suknię. Wśród Krzyżaków symbol krzyża umieszczano na płaszczu po lewej stronie na wysokości ramienia, podobnie jak u templariuszy (il.15). Była to tzw. strona od serca,

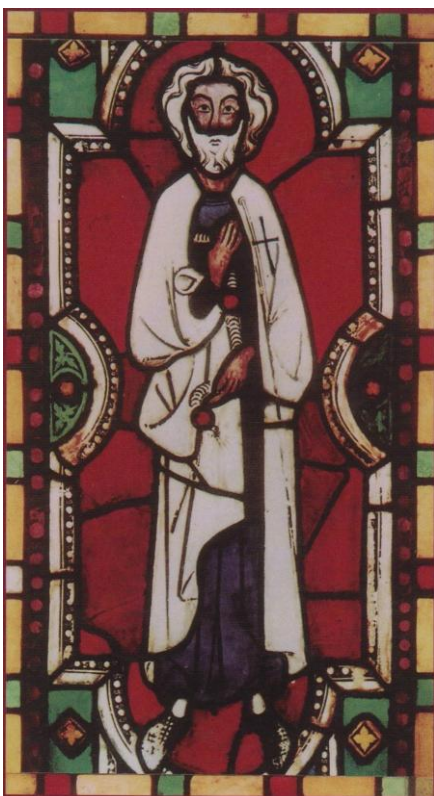
Il.15.
Barwa habitu rycerza zakonnego, Signum crucis, Madonna szafkowa z Klonówki, koniec XIV w.

w odróżnieniu od krzyża krzyżowców umieszczanego po prawej stronie. Na sukni znak krzyża umieszczano centralnie na piersi bądź nieco z lewej strony – na sercu. Do końca XIV wieku znak krzyża sporządzano z czarnego sukna i naszywano na ubiory. Poważne rozbieżności budzi wielkość znaku. We współczesnej rekonstrukcji historycznej spotyka się najczęściej krzyże potężnych rozmiarów, o belkach szerokości nawet 8-10 centymetrów i wysokości sięgającej 50 cm lub więcej w przypadku naszywania ich na suknie bojowe. Jest to zwyczaj przejęty ze wspomnianego wielokrotnie stereotypu, ukształtowanego głównie za pośrednictwem kina i telewizji, gdzie rzadko obserwujemy braci zakonnych podczas wykonywania prac i czynności codziennych, w tym liturgicznych. W rzeczywistości były to znaki niewielkie (być może nieco mniejsze na sukni, większe na płaszczu), o stosunkowo wąskich belkach i formie równoramiennej, niekiedy delikatnie rozszerzane na końcach (il.16).

Il.16.
Barwa habitu rycerza zakonnego, *Signum crucis*,
Codex Manesse, I połowa XIV w.

W połowie XIV wieku upowszechniać się zaczęła forma krzyża tzw. łacińskiego, z dłuższą belką pionową. Obie formy funkcjonowały przez dłuższy czas równoległe (il.17).

Il.17.
Barwa habitu rycerza zakonnego, *Signum crucis*,
witraż w Grazu, II ćwierć XIV w.

Znakiem czarnego krzyża opatrywane były zarówno ubiory codzienne, konwentualne jak i wyjściowe. Chodziło w tym wypadku o nadanie ubiorowi członka zakonu cechy rozpoznawalnej. W przypadku sukni bojowych znak krzyża był nieco większych rozmiarów i aż do lat 70-tych XIV wieku mógł być naszywany zarówno z przodu jak i z tyłu. W tym samym czasie zezwolono naszywać symbol krzyża na surcotach noszonych jako odzież wierzchnią na sukniach bądź na jopulach, gdzie pod wpływem upowszechniającej się mody belka pionowa biegła przez całą wysokość ubioru, a belka poprzeczna umieszczana była na wysokości talii, podkreślając wizualnie jej wcięcie.

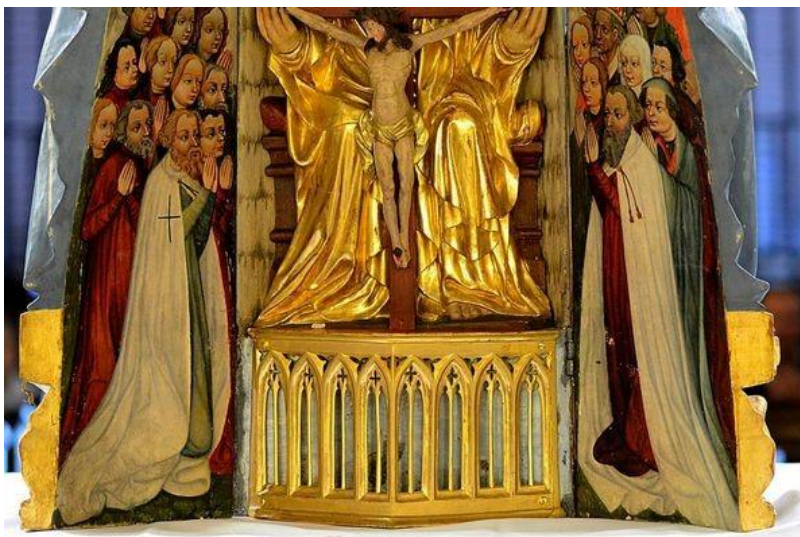
7. Rodzaje ubiorów.

Chociaż wspomniany wielokrotnie stereotypowy ubiór Krzyżaka zdaje się stanowić zestaw spójny – przynajmniej pod kątem wizualnym – nijak ma się do rzeczywistości, w której funkcjonowali członkowie zakonu krzyżackiego. Składa się ze swoistej mieszanki ubioru konwentualnego, wyjściowego i reprezentacyjnego z elementami charakterystycznymi dla działalności militarnej. Tymczasem odzież wierzchnią użytą w zakonie krzyżackim można podzielić na cztery typy. Pierwszym z nich jest habit, czyli ubiór wyrażający sposób życia zakonnego. W skład habitu wchodziły dwa elementy – płaszcz konwentualny oraz suknia konwentualna. Ten typ ubioru używany był w obrębie konwentu i stanowił ubiór codzienny. W świetle wcześniejszych informacji zaznaczyć można, że płaszcz konwentualny braci rycerzy miał kolor biały, zaś płaszcz duchownych mógł mieć barwę duchowną – najczęściej niebieską, szarą lub jasnobrązową (il.18).

Il.18.
Barwa habitów rycerza i księdza zakonnego, *Signum crucis*, H. von Hesler, IV ćwierć XIV w.

Ponadto posiadał czarny znak krzyża naszyty na lewym ramieniu. Suknie konwentualne braci rycerzy i braci duchownych mogły mieć barwę duchowną – najczęściej szarą, a także niebieską, brązową lub ciemnozieloną (il.19). Białe suknie konwentualne mogły być używane tylko przez braci duchownych. Suknie te zaopatrywane były w czarny znak krzyża na piersi centralnie lub lekko po lewej stronie.

Il.19.
Barwy habitów rycerzy zakonnych, *Signum crucis*, *Madonna szafkowa* z Sejn, ok. 1400

Drugim typem ubioru członka zakonu krzyżackiego był ubiór wyjściowy. W jego skład wchodziły płaszcz, suknia i nakrycie głowy (np. kaptur). Wszystkie elementy wykonane były z sukna w barwach duchownych. W przypadku braci rycerzy płaszcze wyjściowe być może również były białe. Bracia duchowni używali płaszczy wyjściowych szarych lub brązowych. Na płaszcze te najprawdopodobniej naszywano czarny znak krzyża jako znak identyfikacyjny. Kaptury wyjściowe zwane też podróżnymi przybierały różne formy w zależności od okresu i wpływającej na formę odzieży mody. Szyte były z sukna w barwach duchownych. Zasadniczymi cechami funkcjonalnymi ubiorów wyjściowych były ich właściwości termiczne, przeciwwietrzne i przeciwdeszczowe. Ze względu na to, że działalność militarna była aktywnością prowadzoną poza konwentem, części ubioru bojowego takie jak suknie bojowe, herbowe lub kapy i jopule na zbroje traktować należy w kategorii ubiorów wyjściowych o szczególnym przeznaczeniu. Elementy ubioru wyjściowego nie wchodziły w skład habitu.

Trzecim typem ubiorów zakonnych były ubiory liturgiczne, przeznaczone wyłącznie do uczestnictwa w czynnościach liturgicznych. Szczegółowa analiza tego typu ubioru wykracza poza ramy niniejszego opracowania.

Czwartym typem ubiorów użytkowanych w szeregach zakonu krzyżackiego był ubiór reprezentacyjny. Z jego występowaniem spotykamy się najwcześniej około połowy XIV wieku, w związku z nasileniem sprawowania czynności władczych przez dostojników zakonu oraz z rozwojem obyczaju dworskiego w otoczeniu wielkiego mistrza. Dla potrzeb tego opracowania zaznaczymy jedynie, że były to ubiory sporządzane dla wielkich mistrzów oraz najwyższych dostojników w państwie zakonnym. W tym wypadku stosowano często odstępstwa od zasad ogólnych zarówno jeśli chodzi o rodzaje i jakość tkanin jak i ich barwy. I tak wielcy mistrzowie zakładali suknie białe zaś najwyżsi dostojnicy zakonu przywdziewali suknie czarne, wykonane z podwójnego harrasu. Suknie te często krojone były według krojów świeckich, charakterystycznych dla szlachty świeckiej. Zarówno płaszcze, jak i suknie podszywane były tkaninami w barwach bieli, czerni, brązu i błękitu, a także futrami.

Oprócz opisanych powyżej czterech typów ubioru należy także wspomnieć o bieliźnie dziennej i nocnej, w której jednak nie wyróżnia się podtypów. Oprócz tego w klimacie nadbałtyckim zarówno w typie habitu jak i odzieży wyjściowej stosowano odmiany letnie i zimowe.

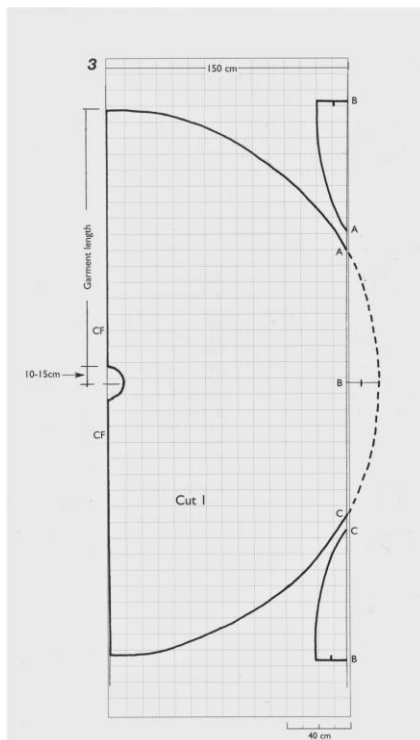
8. Krój.

O kroju poszczególnych części różnych kategorii ubiorów braci zakonu niemieckiego wiadomo bardzo niewiele. Nie zachowały się wzory wykrojów ubiorów dedykowanych zakonnikom z XIII i XIV wieku. Niewiele na ten temat mówią także zachowane źródła ikonograficzne, które oddają jedynie ogólny wygląd habitów i pozostałej odzieży zakonników. Na temat jej formy wnioskować można pośrednio z niektórych zapisów, regulujących takie cechy ubiorów, jak długość szat i rękawów, szerokość bądź obszerność poszczególnych ich elementów, sposób ich podszycia lub wykończenia. Pojawiające się od czasu do czasu regulacje wielkich mistrzów i biskupów, zalecane w formie nakazów bądź zakazów informują nas o pewnych cechach ubioru, realnie występujących i ulegających zmianie pod wpływem mody świeckiej. Dlatego też z dużą dozą ostrożności Dział Edukacji Muzeum Zamkowego w Malborku oparł się w tworzeniu rekonstrukcji ubiorów braci rycerzy i braci duchownych dla potrzeb edukacyjnych na znanych z omawianego okresu wykrojach różnych rodzajów ubiorów świeckich. Wydaje się mało prawdopodobnym, aby takie elementy ubioru jak bielizna, nogawice czy nawet płaszcze, suknie i nakrycia głowy zakonników dalece odbiegały formą od powszechnie wówczas

stosowanych, tradycyjnych wzorów. Habit i ubiór wyjściowy składały się w zasadzie z tych samych elementów, różniąc się głównie barwą i jakością tkaniny, o czym wspomniano wcześniej.

Dla potrzeb niniejszego opracowania zaprezentowane zostaną wykroje trzech elementów ubiorów, składające się tak na odzież wierzchnią codzienną jak i wyjściową.

- a) Płaszcz, był to ubiór niezmiennie krojony na planie wycinka koła (najczęściej pół koła, niekiedy większa jego część). Przy czym w wykroju uwzględnić należy wzrost użytkownika i zalecaną długość płaszcza. Szerokość stosowanego materiału (nieco mniejsza w średniowieczu) dostępna jest dzisiaj w dwóch zasadniczych wymiarach 140 i 150 cm. Powoduje to często konieczność wprowadzenia dodatkowych elementów doszywanych do zasadniczej części tkaniny. Jednak procedura ta znana była także w omawianym okresie (il.20).

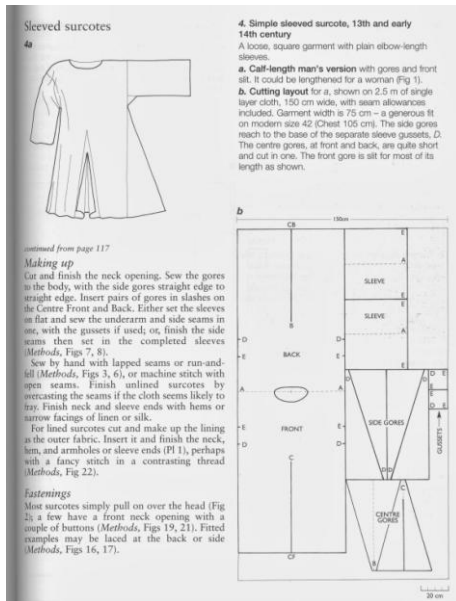
Il.20.

Wykrój płaszcza, *The Medieval Tailor's Assistant*,
S. Thursfield, R. Bean, 2001

W sposobie spinania płaszczy stosowano znaczną dowolność. Z uwagi na podkreślenie zakonnego stylu życia członków konwentu malborskiego zdecydowano się na wiązanie płaszcza za pomocą sznura w przypadku brata duchownego i za pomocą wszytej w krawędź taśmy w przypadku brata świeckiego. Do oznaczenia przynależności korporacyjnej zastosowano wzór krzyża łacińskiego, którego proporcje ustalono jako uśrednioną wersję krzyży dostępnych w źródłach ikonograficznych. Płaszcz brata świeckiego (jednowarstwowy, letni) uszyto z sukna wełnianego o lekko przygaszonym odcieniu bieli z wyraźną fakturą splotu włókien (nawiązanie do sukna stamfordzkiego). Płaszcz brata duchownego uszyto z sukna wełnianego niebieskiego i podszyto tkaniną lnianą o przygaszonym odcieniu bieli z wyraźną fakturą splotu włókien.

- b) Suknia zwana niekiedy tuniką składała się z wyciętych z tkaniny, odpowiednio połączonych prostokątów i trójkątów. Wykrój sukni – podobnie jak w przypadku płaszcza – podporządkowany był i jest szerokości dostępnej tkaniny (il.21). W przypadku wykroju zastosowanego przez pracowników Działu Edukacji MZM skorzystano z faktu wydania przez biskupa pomezańskiego w roku 1411 zakazu stosowania rozcięć w tym ubiorze. Zatem można uznać, że wcześniej

rozcięcia takie pojawiały się często zapewne pod wpływem mody świeckiej, jak również ze względów

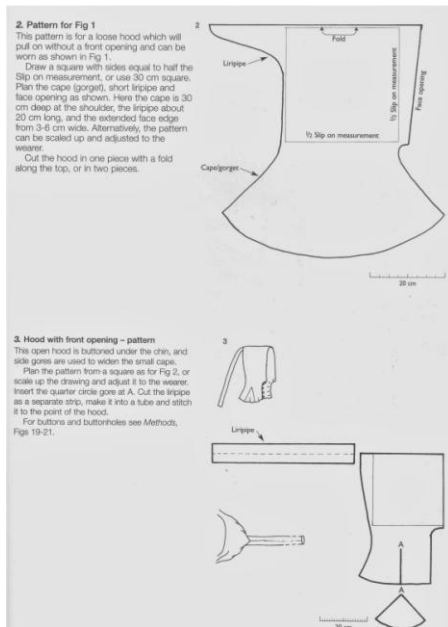
Il.21.
Wykrój sukni męskiej, *The Medieval Tailor's Assistant*,
S. Thursfield, R. Bean, 2001

praktycznych. Dlatego też w sukniach pracowników Działu pojawiły się rozcięcia z przodu (il.22). Obie suknie sporządzone zostały z sukna szarego i opatrzone znakiem krzyża równoramiennego na piersi, lekko po lewej stronie („na sercu”).

Il.22.
Wykrój sukni męskiej, A. Dzikowski, 2021

c) Kaptury, dołączone do habitów jako elementy wyjściowe, uzupełniają ubiory edukatorów ze względów praktycznych – podnoszą komfort pracy na wolnym powietrzu, głównie podczas niepogody oraz w okresie wiosny, jesieni i zimy. Kaptur brata rycerza wykonany został z sukna niebieskiego i podszyty jest płótnem lnianym granatowym. Posiada zapięcie z przodu za pomocą guzków wykonanych z tej samej tkaniny sukiennej. Kaptur brata duchownego, jednowarstwowy nie posiada żadnych dodatkowych elementów ozdobnych i wykonany został z sukna ciemnozielonego (il.23).

II.23.

Wykroj kaptura, The Medieval Tailor's Assistant, S. Thursfield, R. Bean, 2001

Podsumowanie.

Temat użytkowania przez edukatorów i przewodników rekonstrukcji ubiorów historycznych w Muzeum Zamkowym w Malborku nie jest nowy. Wynika on bezpośrednio ze specyfiki, wyjątkowości oraz tradycji miejsca, w którym zorganizowano muzeum. Już na przełomie XIX i XX wieku podejmowano przy różnych okazjach próby budowania odpowiedniego nastroju miejsca, jakim jest zamek malborski, poprzez wprowadzanie do jego przestrzeni osób w historyzujących ubiorach – głównie nawiązujących do tradycji krzyżackiej. Cel tych zabiegów był zgoła inny niż dziś. Obecnie nie mamy na myśli realizacji zadań propagandowych lecz pogłębianie rzetelnej wiedzy na temat historii tego miejsca, z proporcjonalnym uwzględnieniem poszczególnych okresów historycznych i grup jego mieszkańców.

Z uwagi na niezwykle obszerny zakres informacji dotyczących zagadnień ubiorów mieszkańców i użytkowników zamku w minionych epokach autorzy niniejszego opracowania ograniczyli się jedynie do jednego wycinka z dziejów tego obiektu (I poł. XIV w.), zawężając tematykę do analizy jedynie dwóch, najbardziej reprezentatywnych grup osób działających na zamku w ramach zakonu krzyżackiego. Wybór tego właśnie okresu i tych grup osób przynależących do zakonu dokonany został ze względu na symbolikę, a jednocześnie pokutujący w świadomości zbiorowej błędny stereotyp Krzyżaka przypisanego tradycyjnie do zamku Malbork. Analizy dokonano głównie z inspiracji i na podstawie opracowań źródłowych, dokonanych przez dr. Krzysztofa Kwiatkowskiego i opublikowanych w obszernej pozycji pt.: „Wojska zakonu niemieckiego w Prusach 1230-1525”. Ponadto wykorzystano opracowanie Marii Molendy i Marcina Sepiała pt.: „Projekty reprezentacyjnych ubiorów dostojników Zakonu Krzyżackiego oraz przedstawicieli polskiego dworu królewskiego na wystawę Imagines Potestatis dla Muzeum Zamkowego w Malborku”. W zakresie poszukiwań krojów odzieży historycznej skorzystano z pozycji Sarah Thursfield i Ruth Bean pt.: „The Medieval Tailor's Assistant”. Szereg wniosków i postulatów zawartych w opracowaniu autorzy oparli na własnych doświadczeniach z pracy edukacyjnej i działań rekonstruktorskich na przestrzeni około 30 lat. Ponadto w ramach przygotowań do realizacji niniejszego opracowania autorzy dokonali korekty własnych ubiorów rekonstruktorskich, wykonując samodzielnie nowe wzory odzieży na

podstawie wymienionych opracowań źródłowych, z uwzględnieniem wielu etapów ich wykonania (od wyboru tkanin, poprzez wybór wykrojów, krojenie, szycie oraz użycie w praktyce).

Intencją autorów opracowania nie jest namawianie pracowników i przewodników do wykonywania pracy w ubiorach rekonstruktorskich. Ich używanie powinno wynikać jedynie z woli tych osób, jednak w przypadku decyzji o wykorzystywaniu rekonstruowanych ubiorów historycznych autorzy postulują jak najdalej posuniętą dbałość o poziom rekonstrukcji, uwzględniając reprezentowany okres historyczny, grupę społeczną, surowiec, krój oraz pozostałe detale. Należy przy tym pamiętać, że nie istnieje uniwersalny ubiór historyczny, który spełniałby wszystkie warunki pracy edukacyjnej i przewodnickiej w Muzeum Zamkowym w Malborku. Muzeum jest instytucją o szerokim programie muzealnym – od ekspozycji architektury przez historię miejsca po wystawy sztuki. Dlatego w codziennej pracy przewodnickiej wykorzystanie ubiorów historycznych wydaje się trudne do uzasadnienia. Tematyka wystaw muzealnych towarzyszących trasie turystycznej uniemożliwia wykorzystanie jednego ubioru bez naruszenia jego kontekstu historycznego. Jednak działania w ramach realizacji tematycznych zadań edukacyjnych – lekcje muzealne oraz trasy szkolne i rodzinne – obejmujące swym zakresem historię miejsca z uwzględnieniem różnorodnych aspektów życia codziennego mieszkańców zamku, dają znacznie szersze pole do działania.

Wprowadzenie postulowanych zmian wizerunku braci zakonu niemieckiego, przebywających na co dzień w przestrzeni zamku Malbork w I połowie XIV wieku, wymaga odejścia od silnie zakorzenionego stereotypu. Postulowane zmiany wkraczają również w obszar metodyki pracy edukacyjnej, co wymaga wspólnych uzgodnień. Jednak najbardziej widocznym przejawem zmiany będzie nowy, niekiedy zaskakujący, wizerunek oparty na wykonanych od podstaw lub poprawionych ubiorach. Ten element wymaga – zdaniem autorów opracowania – bezpośredniej dyskusji, popartej rzetelnymi zajęciami warsztatowymi, do których autorzy zachęcają i zapraszają. Wydaje się również, iż osiągnięcie najwyższej jakości oferty możliwe będzie tylko przy założeniu świadomej i nie wymuszonej współpracy wszystkich zaproszonych do niej osób i środowisk. Do osiągnięcia tego celu koniecznym się wydaje prowadzenie bezpośrednich, grupowych i indywidualnych konsultacji, do których autorzy opracowania gorąco zachęcają.

Spis ilustracji:

Ad.1.

1. Krzyżacy, reż. A. Ford, 1960
2. Aleksander Newski, reż. S. Eisenstein, D. Wasiliew, 1938
3. Ubiór rycerza zakonnego podczas bitwy grunwaldzkiej, Medieval Warlords, T. Newark, A. McBride, 1987

Ad.2.

4. Bracia zakonu krzyżackiego, Dział Edukacji MZM – 2020
5. Marienburg Knights - Malborscy Krzyżacy, 2021
6. Ubior dostojników zakonnych, M. Molenda, Malbork, 2007
7. Wizerunek brata zakonnego na wystawie „Prusowie”, obecnie zamek w Sztumie.

Ad.3.

8. Ubiór świeckiego brata krzyżackiego, Dział Edukacji MZM, 2021
9. Ubiór duchownego brata krzyżackiego, Dział Edukacji MZM, 2021

Ad.4.

10. Miejsca produkcji tekstyliów sprowadzanych do Prus, K. Kwiatkowski, 2016

Ad.5

11. Ubiorzy dostojników zakonnych, M. Molenda, Malbork, 2007

12. Barwa habitu rycerza zakonnego, Signum crucis, Ukrzyżowanie, Palermo, 1472

13. Barwa habitu rycerza zakonnego, Signum crucis, Madonna szafkowa z Paryża, ok. 1400

14. Barwa habitów rycerza i księdza zakonnego, Signum crucis, H. von Hesler, III tercja XIV w.

Ad.6.

15. Barwa habitu rycerza zakonnego, Signum crucis, Madonna szafkowa z Klonówki, koniec XIV w.

16. Barwa habitu rycerza zakonnego, Signum crucis, Codex Manesse, I połowa XIV w.

17. Barwa habitu rycerza zakonnego, Signum crucis, witraż w Grazu, II ćwierć XIV w.

18. Barwa habitów rycerza i księdza zakonnego, Signum crucis, H. von Hesler, IV ćwierć XIV w.

19. Barwy habitów rycerzy zakonnych, Signum crucis, Madonna szafkowa z Sejn, ok. 1400

Ad.8.

20. Wykrój płaszczka, The Medieval Tailor's Assistant, S. Thursfield, R. Bean, 2001

21. Wykrój sukni męskiej, The Medieval Tailor's Assistant, S. Thursfield, R. Bean, 2001

22. Wykrój sukni męskiej, A. Dzikowski, 2021

23. Wykrój kaptura, The Medieval Tailor's Assistant, S. Thursfield, R. Bean, 2001